

24.43x30.04	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	11/05/2018	63479191-0
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

משל הטבעות

משמעויות דתיות, פילוסופיות, היסטוריות ורבות אחרות נתלו במשל המפורסם על שלוש הטבעות הזהות, שהציע מסד לסובלנות דתית. מחקר חדש בוחן את גלגוליו במסע בין תקופות ותרבויות

מאז שכתב גוטהולד אפרים לסינג (1729-1781) את מחזהו "נתן החכם" כשנתיים לפני מותו, נודע המשל על האב שהבטיח לכל אחד משלושת בניו שיוריש לו טבעת יקרה, ואשר סמוך לפטירתו ביקש מצורף מומחה שיכין שתי טבעות זהות למקורית. כל בן קיבל טבעת וסבר כי היא האמיתית. הנמשל ברור: הטבעות מסמלות את שלוש הדתות האברהמיות - היהדות, הנצרות והאסלאם, וכל אחת אמיתית בעיני מאמיניה. "נתן החכם" נתפס כמבשר רעיון הסובלנות הדתית, שכן על פי גרסתו אין לדעת איוו טבעת היא המקורית.

איריס שגריר בוחנת בספרה את גלגולי המשל במגוון ביטוייו הספרותיים ואת המשמעויות הטמונות בגרסאות השונות. הספר הוא מסע מרתק בין תרבויות במקומות ובזמנים שונים. הפרק הראשון יוחד ל"גרסאות למשל הטבעות בעולם הלא קתולי", אולם באמת שגריר התייחסה בו גם לספרד כשכבר הייתה שוב קתולית. ראשית המסע הספרותי בספריית מנזר של הכנסייה הקתולית המזרחית ליד מוצול שבצפון עיראק ובה כתב יד מן המאה ה-13, המספר על שיחה שהתקיימה במאה השמינית בין הח'ליף אלמהדי (775-785) לפטריארך הנסטוריאני טימותיאוס הראשון (780-823). דרישה נכתב במקורו בסורית (= ארמית נוצרית מזרחית) ואחר כך תורגם לערבית. אגב דיון על היחס השונה של קבוצות נוצריות שונות ל"לוגוס", טען הח'ליף שבעניין בן המשיח כל הנוצרים טועים, ואז הביא טימותיאוס משל על פנינה שנפלה בין אנשים, ומכיוון שכולם שרויים בחושך אין אחד מהם יודע בוודאות אם מה שהוא אוהו בו הוא אכן הפנינה. משל הפנינה רווח בסביבת התרבות המוסלמית.

גרסה אחת שלו נמצאה גם בגניזת בית הכנסת בן עזרא בקהיר, והיא ככל הנראה הקדומה שכולן. שגריר משבצת את המשל כמופעיו השונים בתרבות הוויכוחים הבינ'דיתיים שהתקיימה במזרח המוסלמי, הצדק עמה. גרסה נוצרית מימי הביניים נתגלתה

במסגרת סידי עוקבא בק'רנאן (תוניסיה). המשל הילך בגרסאות מגוונות בעולם המוסלמי. לצדו נודע במערב אירופה מן המאה ה-13 ואילך "הסיפור על אודות שלושת המתחזים" או "שלושת הרמאים", ובו מסר הפוך למשל הפנינה ולמשל הטבעות. משל הטבעות מופיע גם ב"אור השכל", ספרו של המקובל אברהם אבולעפיה בן המאה ה-13, וב"שבט יהודה" של יהודה אבן וירגה, בן דור גירוש ספרד. שגריר עיינה בהם בקפידה והתמה את דיונה בקביעה ש"גרסת שבט יהודה נראית כשילוב בין סיפור המרגלית לבין משל שלוש הטבעות הנוצרי, במיוחד בגרסתו האיטלקית" (עמ' 47).

הטבעת היא ארץ ישראל

הפרק השני דן ב"כניסתו של משל שלוש הטבעות אל עולם הנצרות הקתולית". הנדבך הראשון הוא המטיף הדומיניקני אטיין מבורבון (1191-1261) ששילב את משל הטבעות בספרו "חיבור על אודות נושאים שונים המתאימים להטפה", ספר הדרכה למטיפים. שגריר ניתחה בדקדקנות את גרסתו למשל ועמדה על משמעויותיה הספרותיות והתיאולוגיות. בהמשך עמדה על ההבדלים החשובים בין המימושים של המשל בסביבה המוסלמית האינטלקטואלית למימושים בדרשות נוצריות לקהל לא משיחיים. מכאן פנתה להראות כיצד מן המאה ה-13 ואילך שימש המשל בגלגוליו כלי להתמודד עם ספקנות ועם כפירה. עוד הראתה כי המשל מביע רעיון שהיה זר לעולם הקתולי במאה ה-13 והציעה הסבר משכנע כיצד חדר אל תוכו וכיצד התקבל בעקבות המפגש עם דתות זרות ומשהמוסלמים געשו נותני השראה לתרבות המערב, כעיקר בעיצוב גישה כלפי התבונה והאמונה (עמ' 61).

טבעות מתגלגלות

הסיפור על האב שהוריש לבניו טבעות כמשל לשלוש הדתות הגדולות זכה למגוון ביטויים ומשמעויות לאורך הדורות. חקר תרבות

תפקיד מכריע היה לשיח הבינ'דתי בחצר הח'אן המונגולי, וכלשונה: "כשם שהדיאלוג בין טימותיאוס לבין אלמהדי ואלגוריית הפנינה הכלולה בו נולדו מתוך שיח בינ'דתי ואווירה של מתינות דתית תחת שלטון האסלאם, הולידו הפתיחות והסובלנות שנקטו הח'אנים המונגולים כלפי דתות זרות אלגוריה מרחיקת לכת יותר על אודות היחס בין הדתות השונות" (עמ' 66). הפרק השני נחתם בדיון על השפעת המפגש של הנצרות עם דתות אחרות.

הפרק השלישי יוחד להתפתחות המשל בעולם הנוצרי מן המאה ה-13 ועד למאה ה-16. שגריר הראתה היטב כי "סיפור הטבעת האמיתית", שנכתב ככל הנראה בצפון צרפת בשלהי המאה ה-13, מציע גרסה מפותחת הרבה יותר למשל, וכי העלילה מותאמת לזמן ולהקשר אחרים: זירת ההתרחשות הסמויה היא ממלכת ירושלים בשלהי מסעי הצלב. עכו, בירת ממלכת ירושלים, היא האבן היקרה האמיתית, והטבעת שהאב מוריש לבנו אינה דת אלא אדמת ארץ ישראל! בלשונה של שגריר: "ההתרחשות העיקרית בנמשל, למרבה ההפתעה, אינה מקבילה למשל אלא מתחילה אחריו" (עמ' 85). בנסיבות אלה יש לאלגוריה מטרה מעשית - להניע את הציבור הנוצרי למסע צלב נוסף כדי להציל מידי הכופרים את מה שנותר מממלכת ירושלים הצלבנית.

שעשוע והנאה אסתטיים

קובץ נוסף שבו דנה שגריר הוא "עלילות הרומאים" ובו כמה גרסאות של משל שלוש הטבעות. מקורו כנראה באנגליה בסוף המאה ה-13. זהו קובץ שזכה לתפוצה רחבה ולתרגומים לשפות רבות, והוא מהדהד הכרה בכישלון המהלך הצלבני. שני שינויים

המשל הטבעות כבשורת הסובלנות הדתית. מתוך המחזה "נתן החכם" בצרפת, 1997 צילום: AFP

9.65x25.27	2/2	עמוד 21	מקור ראשון - שבת	11/05/2018	63479185-3
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

חשובים בין הגרסאות השונות שבאסופת סיפורים זו הם היחלשות המתח שבין האחים והיחלשות כוחה של הטבעת (עמ' 94). בד בבד הופיעו באיטליה בתוך חמישים שנה שלוש גרסאות קרובות ובהן הועתק מרכז הכובד מן הלקח המוסרי והדתי אל השעשוע וההנאה האסתטיים.

השלב הבא בהתגלגלות המשל הוא שיבוץ ב"דקאמרון" מאת ג'ובאני בוקאצ'ו בפירנצה באמצע המאה ה-14: "בסיפור זה העלה בוקאצ'ו על נס מתינות ופתיחות דתית, ידידות בין נוצרי ליהודי, ודמות של יהודי משכיל ומלומד אף יותר מן הנוצרי" (עמ' 105). שגריר הראתה כי בגרסת בוקאצ'ו נוכח כבר "מיתוס צלאח אלדין", והסובלנות והספקנות ביצרו את מעמדו בקרב המידות הנוצריות הראויות (עמ' 113). תת פרק זה נחתם בקביעה כי "פריצת הדרך מבחינת התפיסה הקתולית איננה רק ההכרה הסובלנית בכך שכל אדם משוכנע שהאמונה שלו היא האמיתית, אלא גם ההתייחסות השוויונית לגמרי לשלוש הדתות, והטענה לחוסר האפשרות להעדיף אחת מהן על פני האחרות" (עמ' 117).

לקראת סוף הפרק דנה שגריר בגרסאות מן המאות ה-15 וה-16 וחושפת מגמות התפתחות נוספות: מיסטי-אלגורייפילוסופי (גרמניה, סוף המאה ה-15), אי סובלנות של הכנסייה הקתולית כלפי המסר הספקני (איטליה, סוף המאה ה-16) והשמעת המשל באוזני המטיפים עצמם בעדותו של מנוקיו, הטוחן הכפרי, כפי שהביא קרלו גינצבורג בספרו "הגבינה והתולעים: עולמו של טוחן בן המאה השש-עשרה" (ירושלים 2005, עמ' 252-253). בסיכום הקצר והממצה הצביעה שגריר על שלושה שלבים מכריעים בתולדות המשל: גרסת טימותאוס, הכניסה לאירופה ועיצובו בניסוחו הסובלני. עוד עמדה על הזיקה בין המסר לסוגה הספרותית שבה הובע ועל ששלושת מופעיו האחרונים של המשל לפני "נתן החכם" משקפים שלוש פנים של החברה האירופית - העירוני והמשכיל, הנוצרי, העממי-הכפרי.

לספר נספח תרגום עברי למאמרו של פרופ' אבישי מרגלית "הטבעת: על אודות פלורליזם דתי". יש בו תוספת מועילה מבחינה פילוסופית, אולם זו "מוזיקה" אחרת, ומחקרה של שגריר ניצב איתן גם בלעדיו. לספר נוספו ביבליוגרפיה עשירה ומפתח שמות.

הספר מרתק, כתוב היטב, עשיר במידע ומעורר להרבה מחשבות ותובנות. דווקא משום כך חבל שתעתיקי השמות הערביים לא נבדקו ובאו בצורה רשלנית. כך, למשל, נזאם אלימולך הוא לאמיתו של דבר נט'אם אלמלך. "אבו טאהיר" בא לצד "אבו טהיר" באותה שורה, וכנראה צריך להיות "אבו טאהר" (עמ' 31): אלת' עליבי הוא אלת' עלבי, וח'ורסאן הוא ח'ראסאן (עמ' 35);

ואין אלה השיבושים היחידים. ●

**משל שלוש הטבעות
ורעיון הסובלנות הדתית
בימי הביניים ובראשית
העת החדשה**
איריס שגריר
מאגנס, תשע"ז, 171 עמ'